

УДК 929 : 930 (477.53) В. Жук

ІСТОРІЯ НІМЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЦІВ (КОЛОНІСТІВ) НА ПОЛТАВЩИНІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІСТОРИКА ВІРИ ЖУК (1928-2008)

Ірина Петренко

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
Україна, 36014, м. Полтава, вул. Ковалю, 3
e-mail: petr-ir@rambler.ru

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки історична регіоналістика – одна з тенденцій сучасної історичної науки. Вона становить собою самостійний напрямок досліджень. По суті, історична регіоналістика – це поле ретроспективного дослідження процесів життєдіяльності людських спільнот і комунікативних зв'язків у межах історично сформованих регіонів на основі врахування особливостей освоєння простору, характеру розселення, територіальної структури, урбанізованості території, збереженості чи розмитості комплексів традиційної культури. Історична регіоналістика тісно пов'язана з історичним краєзнавством та урбаністикою. Історична регіоналістика виявляє комплекс соціокультурних, ментально-духовних структур, за допомогою яких формується для певної локально організованої спільноти спільна історична пам'ять, інтегративні настанови тощо, тоді як історичне краєзнавство має більш прикладний характер, занурюється у деталі, конкретні аспекти історії рідного краю («малої батьківщини»). Історична урбаністика об'єднує предметні поля історичної регіоналістики й історичного краєзнавства в аспекті дослідження історії міських поселень [5, с. 162].

Полтавська історик-болгарист, краєзнавець, архівіст Віра Никанорівна Жук (1928-2008) зробила великий внесок у розвиток історичної регіоналістики. Вчена є одним із фундаторів регіоналістики на Полтавщині. Віра Никанорівна написала велику кількість праць, які висвітлюють різні аспекти історичного минулого полтавського краю. Її наукові розвідки відрізняються особливою ретельністю, скрупульозністю, ґрунтовним опрацюванням фактажу. Віра Жук залучала свідчення очевидців, глибоко опрацьовувала джерела й аналізувала стан розробки теми, що надає її працям особливої наукової ваги.

У радянські часи краєзнавство було темою не тільки не престижною, а й певною мірою принизливою, а іноді, навіть, і заборонною. Однак, попри всі перешкоди та невизнання,

нехтуючи власним здоров'ям, кар'єрою та приватним життям, Віра Никанорівна системно вивчала історичне минуле Полтавщини. Вона провела фундаментальні дослідження з історії Полтавщини, повернула із забуття багато імен, які зробили вагомий внесок у розвиток краю, описала важливі історичні події, які нерідко змінювали хід історії та впливали на міжнародні відносини.

Певну кількість студій вже було присвячено життєвому та науковому шляху В.Жук. Зокрема, спогади про співпрацю з нею написали відомий вітчизняний вчений П.Тронецький [11] та болгарський дослідник Х.Станев [9]. Науково-дослідницькій роботі В.Н.Жук у Державному архіві Полтавської області присвятили свої студії полтавські архівісти Т.Пустовіт [7] і М.Чиркова [12]. Колега Віри Жук, історик Р.Стовбун підготувала ґрунтовну рецензію на працю вченої про історію німецьких поселенців на Полтавщині [10]. До 80-річного ювілею вченої І.Петренко підготувала працю, де було зроблено спробу підбити підсумки багаторічної пошукової та дослідницької роботи В.Жук [6].

Метою даної статті є показати внесок історика Віри Жук у дослідження історії німецьких поселенців (колоністів) на Полтавщині, з'ясування їх внеску у розвиток краю; виявити вклад Віри Жук у дослідження причин, перебігу та наслідків репресій проти людей німецької національності у радянські часи та їхню реабілітацію у роки незалежної України.

Діапазон досліджень В.Жук досить широкий. Протягом усього часу своєї трудової, наукової діяльності вчена брала участь у написанні більше 20 колективних наукових історичних видань – книг, збірок документів, 13 випусків серії брошур «Наш рідний край». Віра Жук була співавтором таких важливих історичних досліджень, як «Полтава. Історичний нарис» і «Полтавщина. Історичний нарис», в яких ґрунтовно висвітлено віхи історії Полтави та Полтавщини. Вчена є автором і співавтором понад 1000 наукових праць.

Вчена брала безпосередню участь більш

ніж у 20 міжнародних, республіканських, обласних тематичних і краєзнавчих наукових конференціях, у тому числі в двох у Болгарії. Займалася пошуковою науковою роботою у багатьох центральних державних архівах колишнього СРСР, у центральних та обласних архівах України та Болгарії.

Однією із сфер наукових зацікавлень Віри Жук була історія національних меншин на Полтавщині. У цьому контексті на увагу заслуговує історія німецьких поселенців на Полтавщині. Віра Жук досліджувала життя німецьких колоністів на Полтавщині, їх соціально-економічне становище, культуру, побут, історію окремих відомих нащадків тих колоністів, які переселилися на українські землі ще у другій половині XVIII – на початку XIX ст. Їх історичному перебуванню на Полтавщині та трагічній долі людей німецької національності вчена присвятила низку наукових розвідок.

За свідченнями рідних Віри Никанорівни вона мала німецьке коріння. Адже справжнім батьком Никанора Івановича – батька Віри Жук, був заможний німець-колоніст, котрий мешкав у Кременчуці. Мати Никанора працювала економкою у поміщика І.Хилецького у передмісті Кременчука і, виконуючи його доручення, часто їздила до Кременчука, де й познайомила з тим німцем. Він і став справжнім батьком Никанора.

Ця версія здається правдоподібною, адже Никанор чудово володів німецькою мовою, говорив нею майже без акценту. Віра Никанорівна теж успадкувала схильність до німецької мови, прекрасно нею говорила. Крім того, вірогідно, знаючи своє німецьке коріння, в останні роки життя підготувала статті та ґрунтовне монографічне дослідження про історію німецьких поселенців на Полтавщині. У 1997 р. Віра Никанорівна підготувала статтю «Дід німець» [1]. Її назва видається символічною, адже насправді по лінії батька її дідом був етнічний німець. Можливо, цим самим вона визнала цей факт і закарбувала його в історії.

Своїми ґрунтовними дослідженнями з історії німецьких поселенців Віра Жук віддала шану німецькому народові, знаючи, що в її жилах текла його кров. Про німецьке коріння свідчать риси характеру Віри Никанорівни, які властиві представникам цього народу: працьовитість, педантизм, патріотизм, пунктуальність, цінування порядку та дисципліни, сила волі, зібраність, точність, ретельність, дотримання слова, люб'язність, гостинність, старанність, раціональність, організованість, відповідальність, охайність.

У 2006 р. у Полтаві вийшла друком книга В. Жук «Долею пов'язані з Україною» [2]. Обрана авторкою тема стосувалася актуальних проблем сьогодення. По-перше, проблеми відносин між різними народами. Люди різних національностей приречені жити поряд і бути толерантними у відносинах. Друга, не менш значуща проблема, порушена у книзі, – це проблема прав людини. Вони особливо жорстоко та цинічно порушуються в умовах тоталітарних держав, яким був багатонаціональний Радянський Союз. Встановлений у ньому сталінський режим використовував найрізноманітніші нелюдські форми боротьби з власним народом. Разом з українськими та всіма іншими народами цих знущань зазнали і нащадки німецьких колоністів.

*Титульна сторінка праці В.Н. Жук
«Долею пов'язані з Україною...»*

Ще одна важлива проблема, що висвітлюється у монографії, – це доля радянських людей німецької національності під час війни 1941-1945 рр. Після нападу нацистської Німеччини вони потрапили у категорію «фашистів» і «ворогів народу» та підлягали насильницькій масовій депортації до Сибіру, Казахстану, на Алтай, у трудову армію, частково у ГУЛАГи на каторжні роботи.

Праця «Долею пов'язані з Україною...» містить, крім вступу, дві частини. Перша майже цілком належить перу В. Жук. Із властивою їй

науковою достовірністю вона описала історію німецьких колоній на Полтавщині, починаючи з часів Катерини II у 1765-1766 роках. У той час на запрошення імперського уряду прибули сім'ї німецьких землеробів, які й осіли в Україні, зокрема – на Полтавщині, трохи пізніше прибули німці – каменярі, муляри, тесляри.

Розповідаючи про німецьких колоністів, авторка відтворила широку картину господарського, державного та культурного будівництва на полтавських землях, показала перетворення Полтави із невеликого провінційного містечка на губернське, появу у ньому нових вулиць: Колонійської та Фабрикантської, де мешкали німці-колоністи, відкриття громадського саду, пізніше – приміщення духовного училища та духовної семінарії тощо.

Завершує першу частину книги розповідь В. Жук про історію створення та діяльність Полтавського обласного та міського товариств німців «Wiedergeburt» («Відродження») у 1991 р.

Друга частина книги – це спогади 17 осіб, людей старшого покоління, які здебільшого були депортовані сталінським режимом у дитячому чи підлітковому віці разом із батьками із рідних домівок та яким пощастило вижити у роки страшного лихоліття. Кожен розділ-спогад має заголовок, фото автора й ілюстрований цінними історичними фотографіями, що відображають життя німців Полтавщини від початку ХХ ст. до ХХІ ст. У кожному із спогадів читач зустрічається з прикладами жорстокості та нелюдськими умовами життя німецьких переселенців після їх насильницької депортації.

Однак, не менше місце посідають і приклади взаємодопомоги, людяності, а часто й любові між людьми різних національностей. Тому книга сприймається як оптимістична. Вона закликає не до помсти, а до того, що закладено у кожного в душі, – до любові.

Книга В. Жук «Долею пов'язані з Україною» започаткувала висвітлення у сучасній історичній літературі взаємозв'язків між українським і німецьким народами протягом тривалого часу: із середини ХVІІІ до початку ХХІ ст. Багато фактичного матеріалу, який спирається на широку джерельну базу й є маловідомим для загалу, робить книгу важливим джерелом знань із вітчизняної історії. Перефразувачи мовлено про відомого російського драматурга ХІХ ст. О. Островського, якого назвали Колумбом купецького Замоскворіччя, можна назвати історика В.Н. Жук Колумбом українсько-німецьких (Полтавщини та Німеччини) економічних і культурних зв'язків у згаданий період [10, с. 51].

Грунтовну рецензію на книгу В. Жук «Долею пов'язані з Україною» підготував журналіст і письменник, член Національної Спілки письменників України В. Радовський. Дослідник наголосив, що розповіді, вміщені у книзі, прості, правдиві та є цінним вкладом у розробку цієї актуальної для нашої історії теми [8, арк. 7].

Надзвичайно цікаву та повчальну розвідку з елементами спогадів підготувала Віра Никанорівна під назвою «Дід німець: [про німця-колоніста Готліба, який проживав у Кременчуці]». Це розповідь про працелюбну, віддану своїй справі людину, німця за етнічним походженням Готліба Нама, який приїхав у рідне село родини Жуків Кривуші наприкінці ХІХ ст. Готліб мав зразкове господарство, все життя присвятив праці на землі, заклав зразковий сад, завів родину, збудував дім. Пережив громадянську війну, голод 1921-1923 років, колективізацію, Голодомор 1932-1933 років, Другу світову війну й ін. Однак, все було знищене у результаті радянських соціально-економічних експериментів та у роки Другої світової війни.

Наприкінці статті Віра Никанорівна підсумувала: «Після війни забудували селянськими хатками ділянки землі, де колись був сад, діда німця. Молоде покоління нічого й не відає про той райський куточок, створений колись руками великого трудівника-ентузіаста. Буваючи в рідних місцях, бачу, як розростається моє село, забудовується дачами й особняками з діляночками-клаптиками землі, з кількома деревами побіля них, а в уяві постає прекрасний великий сад, якого вже ніколи не буде. А хочеться вірити, що з часом з'являться і серед наших сучасників подібні ентузіаста, які виростять нові сади на нашій землі. І хочеться побачити, щоб вони були щасливішими від старого Готліба, нащадка німецьких колоністів, але щоб любили рідну землю, природу так, як любив її він – український німець» [1].

Віра Никанорівна ґрунтовно опрацювала теми науково-документального видання «Рєабілітовані історією. Полтавська область» і віднайшла там велику кількість людей німецької національності, які зазнали переслідувань і репресій у 30-40-х роках ХХ ст. [3]. Причому, винні вони були лише у тому, що мали німецькі корені. До уваги навіть не бралось те, що вони й їхні батьки і навіть діди народилися вже у Російській імперії, або у Радянському Союзі. Німці – громадяни Радянського Союзу, як і представники інших етносів, займалися мирною працею, добросовісно трудилися та ніякого відношення не мали до нацистської Німеччини. У багатьох дружини були українками, а

їхні діти були більше українцями, ніж німцями. Під час репресій 1930-х років радянських німців звинувачували у шпигунстві та контрреволюційній діяльності, у 1940-х роках – інкримінували співробітництво з нацистською Німеччиною тощо. При цьому страждали мільйони ні в чому не винних людей, ламалися їхні долі, а також їхніх рідних і близьких. Переважна більшість радянських німців, як і представників інших національностей СРСР, із-за відсутності складу злочину була реабілітована у роки хрущовської «відлиги» у результаті проведення політики десталінізації або у період незалежної України.

Історія культових споруд німецьких поселенців в українських землях також перебувала у сфері наукових інтересів Віри Жук. Вчена ґрунтовно дослідила історію Петропавлівської кірхи у Полтаві: будівництво, благодійництво, служіння пастирів, роль у духовному житті краю, руйнування. Віра Никанорівна проповідувала ідею відродження пам'ятки та створення при ній потужного німецького культурного центру, що було б свідченням справжнього руху до світової культури, відродженням духовності держави та її прагнення до європейського співтовариства [4].

Отже, кожне з краєзнавчих досліджень В. Жук містить глибоку інформацію, адже кожну проблему вона вивчала з особливою ретельністю, намагалася проаналізувати те, що раніше просто не помічалася іншими дослідниками. Кожна така робота є вагомим внеском в історію Полтавщини й України, адже містить цінний фактичний, статистичний, інформаційний, аналітичний матеріал. Віра Жук внесла вагомий вклад у дослідження життя німецьких колоністів на Полтавщині, їх соціально-економічне становище, культуру, побут, проаналізувала історію окремих відомих нащадків тих колоністів, які переселилися на українські

землі ще у другій половині XVIII – на початку XIX ст. Їх історичному перебуванню на Полтавщині та трагічній долі людей німецької національності вчена присвятила низку наукових розвідок.

Внесок В. Жук у збереження історичної пам'яті українців є значним і цінним. Любов до історії, минулого та сучасного українського народу, поєднувалося з ґрунтовним осмисленням джерел, неупередженим поглядом на багато дискусійних проблем у регіональних дослідженнях, історії України та світовій історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Жук В.Н. Дід німець: [про німця-колоніста Готліба, який проживав у Кременчуці] // Село полтавське. 1997. 2, 9, 16 серпня.
2. Жук В.Н. Долею пов'язані з Україною. Нариси з історії німецьких колоністів на Полтавщині, про долю їх нащадків і відродження німецьких товариств у краї. Полтава. 2006. 330 с.
3. Жук В.Н., Петренко І.М. Радянські німці – жертви тоталітарного режиму 30-40-х років XX ст. на Полтавщині // Радянські німці – жертви тоталітарного режиму 30-40-х років на Полтавщині // Вопросы германской истории: [сб. науч. тр.] / Отв. ред. С.И. Бобылева. Донецк. 2008. С. 103-110.
4. Жук В., Трегубов В. Історія і майбутнє унікальної пам'ятки (Лютеранська кірха Петра і Павла в Полтаві) // Вечірня Полтава. 1998. 9 січня.
5. Ковальська-Павелко І.М. Історична регіоналістика, історичне краєзнавство та історична урбаністика: демаркація предметних полів // Грані. 2014. № 6. С. 161-167.
6. Петренко І.М. Історик Віра Жук (1928-2008): життя, віддане науці. Історик Віра Жук (1928-2008): життя, віддане науці. Київ. 2017. 516 с.
7. Пустовіт Т.П. До ювілею архівіста // Архівний збірник до 80-річчя Державного архіву Полтавської області. Полтава. 1998. С. 315-333.
8. Рецензія В.С. Радовського на книгу В.Н. Жук «Долею пов'язані з Україною» (31 січня, 3 лютого 2007 р.) // Особистий архів В.С. Радовського.
9. Станев Христо. Братская дружба ни свързва // Очерки за Полтавска област / Христо Станев. София, 1981. 245 с.
10. Стобун Р.І. Книга В.Н. Жук «Долею пов'язані з Україною» // Постметодика. 2007. № 5. С. 51-53.
11. Тронько П.Т. Летопись дружбы и братства // Из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР» в 26-ти т. Киев, 1981. 128 с.
12. Чиркова М. Жук Віра Никанорівна // Українські архівісти: Бібліографічний довідник: у 3-х вип. / Упор. Т.В. Портнова. Київ, 2002. Вип. 2: 1940-1960-ті рр. С. 84-86.

Петренко Ірина *Історія німецьких поселенців (колоністів) на Полтавщині у науковій спадщині історика Віри Жук (1928-2008)*

У статті проаналізовано вагомий вклад історика Віри Жук у дослідження життя німецьких колоністів на Полтавщині, їх соціально-економічне становище, культуру, побут, проаналізувала історію окремих відомих нащадків колоністів. Їх історичному перебуванню на Полтавщині та трагічній долі людей німецької національності вчена присвятила низку наукових розвідок і ґрунтовну монографію.

Ключові слова: Віра Никанорівна Жук, наука, історія, регіоналістика, краєзнавство, німецькі поселенці (колоністи), репресії, реабілітація

Петренко Ирина *История немецких поселенцев (колонистов) на Полтавщине в научном наследии историка Веры Жук (1928-2008)*

В статье проанализирован весомый вклад историка Вера Жук в исследование жизни немецких колонистов на Полтавщине, их социально-экономическое положение, культуру, быт, проанализирована история отдельных известных потомков колонистов. Их историческому пребыванию на Полтавщине и трагической судьбе людей немецкой национальности учена посвятила ряд научных исследований и основательную монографию.

Ключевые слова: Вера Никаноровна Жук, наука, история, регионалистика, краеведение, немецкие поселенцы (колонисты), репрессии, реабилитация

Petrenko Iryna *The history of German settlers (colonists) in Poltava in the scientific heritage of the historian Vira Zhuk (1928-2008)*

The article analyzes the significant contribution of the historian Vira Zhuk to the study of the life of the German colonists in Poltava, their socio-economic status, culture, way of life, analyzed the history of certain well-known descendants of the colonists. Their historical stay in Poltava and the tragic fate of people of German nationality was devoted to a number of scientific studies and a thorough monograph. The history of the religious structures of German settlers in the Ukrainian lands was in the field of scientific interests Vira Zhuk. Each such work is a significant contribution to the history of Poltava and Ukraine, as it contains valuable factual, statistical, informational, analytical material. The contribution of Vira Zhuk to the preservation of the historical memory of the Ukrainian people is significant and valuable. Love for history, the past and the present of the Ukrainian people, was combined with a thorough interpretation of sources, an impartial view of many debatable problems in regional studies, Ukrainian history and world history.

Keywords: *Vira Nikanorivna Zhuk, science, history, regional studies, regional studies, German settlers (colonists), repression, rehabilitation*

Надійшла до редакції 20.01.2018 р.